

Ad fontes!

Олена Пода

ІСТОРИЧНИЙ РОМАН І.С.НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО “КНЯЗЬ ЄРЕМІЯ ВИШНЕВЕЦЬКИЙ”: РОЗДУМИ НАД РУКОПИСОМ

І.Нечуй-Левицький закінчив історичний роман “Князь Єремія Вишневецький” 4 листопада 1897 року (за старим стилем). За життя митця його так і не було видано. І твір буквально “випав” з літературного контексту доби. Навіть більш-менш щаслива видавнича доля (на відміну від іншого історичного роману І.Нечуя-Левицького “Гетьман Іван Виговський”) не забезпечила йому належної уваги вчених. Протягом останнього десятиліття про “Князя Єремію Вишневецького” (переважно як про статиста контексту розвитку української історичної прози другої половини XIX – першого десятиліття XX ст. чи то як про яскравий приклад аналізу моральних якостей людини) писали Є.Баран, Н.Бойко, Ю.Гречанюк та А.Нямцу, Р.Міщук, Н.Крутікова, Н.Побірченко, І.Приходько, О.Слоньовська. Отже, лише на межі XX і XXI століть історичний роман І.Нечуя-Левицького “Князь Єремія Вишневецький” став окремим об’єктом наукових досліджень (були захищені дисертації “Проблема трансформації історичної правди у творчості І.С.Нечуя-Левицького”(2000) авторкою цієї статті та “Історичні романи І.С.Нечуя-Левицького: особливості поетики”(2001) А.Калинчук). Звичайно, опрацьовано величезний матеріал, проте поза увагою залишився значний прошарок роботи – зіставний аналіз авторського рукопису роману і видань 30-х, 60-х і 90-х років минулого століття. Частково напрямки такого дослідження окреслювалися в статті “Аналіз рукописного варіанту історичного роману І.С.Нечуя-Левицького “Князь Єремія Вишневецький”, написаній мною у співавторстві з В.Тихомировим¹, та в післямові Р.Міщука до видання історичних романів у 1991 році². Предмет дослідження у даній статті обмежується першим розділом роману (як рукописного варіанта, так і друкованого) – саме він зазнав найбільшої правки. Реалізація мети – виявлення й коментування основних розбіжностей між рукописним авторським варіантом роману “Князь Єремія Вишневецький” і виданням 1991 року³ (перший розділ) – передбачає постановку таких завдань: визначити основні причини авторської правки; з’ясувати вплив зроблених І.Нечуєм-Левицьким коректур на композицію і зміст роману; розкрити суть змін щодо репрезентації образу Єремії Вишневецького, зумовлених авторськими закресленнями й вирізками.

Художні твори про історичне минуле – копітка, наполеглива, а іноді навіть невдячна робота для письменника. “У принципі кожен історичний роман може

¹ Тихомиров В., Пода О. Аналіз рукописного варіанту історичного роману І.С.Нечуя-Левицького “Князь Єремія Вишневецький” // Наукові записки Харківського державного педагогічного університету ім. Г.Сковороди. Сер. Літературознавство. – 1998. – Вип. 5(16). – С.34 – 42.

² Міщук Р. Уроки історії – уроки моральності // Нечуй-Левицький І. Князь Єремія Вишневецький. Гетьман Іван Виговський: Історичні романи. – К., 1991. – С. 487 – 502.

³ Нечуй-Левицький І. Князь Єремія Вишневецький. Гетьман Іван Виговський: Історичні романи. – К., 1991. – С.511.

викликати зливу претензій до автора, і стосуються вони переважно меж застосування вигадки і домислу в інтерпретації історії, життя і характеру невигаданої історичної особи...⁴. З цією проблемою зіткнувся й І.Нечуй-Левицький як при зовнішньому рецензуванні, так і власному редагуванні історичного роману “Князь Єремія Вишневецький”⁵.

При аналізі рукописного варіанта вищезгаданого твору нашу увагу привернули закреслені та обрізані аркуші з першого розділу роману. Що саме було закреслено письменником і знищено? Що спонукало І.Нечуя-Левицького так вчинити? Вірогідні відповіді на ці запитання знайдемо в епістолярії письменника, зокрема в його листах до І.Белея. Так, у листі від 28 січня 1902 року, надісланого з Києва, І.Нечуй-Левицький повідомляв: “...Редакція “Киевской старины”, переглядівши мого “Князя Єремію Вишневецького” та давши історикам виправити деякі анахронізми й історичні недогляди, щоб не причепився часом знов краківський Корзон, одповіла мені, що не зохочується друкувати в своєму журналі моє[ї] повісті...”⁶. У другому листі, надісланому з Києва через місяць (26 лютого 1902 року), конкретно називаються причини закреслень та знищення аркушів початку першого розділу рукопису: “...Рукопис “Князя Єр[емії] Вишневецького” я вислав поштою вчора. Вибачайте, що дуже позамазувана й посправлювана. Наші історики знайшли, що початок повісті, про молодечі Єреміїні літа, виходе бліднуватий та нуднуватий, і я повикидав усе, що стосувалось до виховання і дома, і в колегії єзуїтській у Львові... Редакція “Київської старины” не зохотилась друкувати моєї повісті через отого Корзона і каже мені, що польська критика паскудитиме моє ймення, хоч... як мені здається, їй нема чого чіплятись, бо Єремія був же не поляк, а чистий українець, а тільки, знайшовши свій ідеал в Польщі і привілеях польської шляхти, став перевертнем і одкаснувся од демократичної тогочасної України ще і пролив багато української крові, певно стільки, скільки козаки пролили польської в Полонному та Барі. Але мені байдуже, коли на мої плечі посиплються усякі вдари. Та й хто з поляків повість читатиме?”⁷.

Прочитання друкованого тексту “Князя Єремії Вишневецького” ще до ознайомлення з рукописним варіантом дозволяє зробити висновки, що поради істориків, якими скористався І.Нечуй-Левицький, не відображали дійсний стан речей і негативно позначились як на історичності, так і на художності твору: перший розділ роману, в якому максимально стисло переповідається про рід Корибутів-Вишневецьких, дитячі роки Єремії, більш детально – про приїзд княжича до єзуїтської колегії, характеризується диспропорційністю викладеної інформації, її уривчастістю та змістовою незавершеністю. І.Нечуєм-Левицьким розірвано історико-хронологічний, логіко-смісловий ланцюг процесу перекодування ще молодого, православної віри, Єремії на ката України й українців. Зокрема, письменником змальовано приїзд Вишневецького до Львова, досить детально виписано побут, атмосферу єзуїтської колегії, майбутніх учителів-єзуїтів й одразу ж, зігнорувавши найважливіше – сам процес народження перевертня, трансформацію його національної й релігійної свідомості, презентовано новоспеченого захисника Польщі й католицтва, ворога України й православної

⁴ Андрусів С. Мости між часами: Про типологію історичної прози // Українська мова і література в школі. – 1987. – № 8. – С. 15.

⁵ Титульний аркуш авторського рукопису свідчить і про складний пошук назви твору: першу назву – “Одступник” – зітерто (залишилися самі відбитки літер); другу – “Перевертень” – двічі закреслено; зверху написано третю й остаточну назву – “Князь Єремія Вишневецький”.

⁶ Лист І.Нечуя-Левицького до І.Белея від 28 січня 1902 року // *Нечуй-Левицький І.* Збір. творів: У 10 т. – К., 1968. – Т. 10. – С. 391.

⁷ Там само. – С. 395 – 396.

віри. Як зазначав І.Нечуй-Левицький, саме ці реставровані ним епізоди процесу переродження духовного Єреміїного єства історики й назвали “бліднуватими” та “нуднуватими”. Зважаючи на зауваження істориків, митець робить найбільші правки в першому розділі рукопису роману. Адже відомо, що початковий період формування світоглядного комплексу людини припадає на дитинство та юнацькі роки, а для художнього твору, для значення художнього образу у великому епічному полотні цей момент найважливіший. Варто зауважити, що кількість зафіксованих історичними джерелами відомостей про дитинство та юність Єремії Вишневецького мінімальна. Наприклад, О.Лазаревський зазначав, що після смерті Михайла Вишневецького Лубенщиною і дітьми брата опікувався разом із Раїною Могилянкою Костянтин Вишневецький. Щодо життя молодого Єремії історик писав: “...Не знаємо також, коли саме Ієремія В[...]ий вступав у самостійне розпорядження батьківськими маєтностями, зокрема й Лубенщиною; взагалі є мало відомостей про ранню молодість спадкоємця Михайла В[...]ого. У компілятивних біографіях Ієремії йдеться про те, що він учився у львівських єзуїтських школах і там же відступився від православ'я; — що потім він подорожував Європою задля вивчення військового мистецтва, надто довго опановував останнє в Нідерландах. На батьківщину повернувся Ієремія близько 1632 р., тобто майже у двадцять років...”⁸. У рукописному варіанті першого розділу роману, незважаючи на брак зафіксованого матеріалу з історичного минулого, І.Нечуй-Левицький не просто згадав факти з життя Єремії, а, як митець, показав їхню глибинну суть, з'єднав у причинно-наслідковий ланцюг; художнє осмислення зробило їхній показ надзвичайно цікавим.

Приміром, описуючи навчання Єремії Вишневецького в Києві, куди переїхала Раїна Могилянка з сином, у друкованому тексті письменник залишив: “...Вона приставила до сина одного студента Києво-Могилянської колегії за вчителя. Сам префект колегії, старий чернець, приїздив в палац, щоб наглядати за вченням молодого княжати і сам вияснював Єремії початки православної віри...”⁹. (Як свідчать історики, княжича виховував духовник Раїни — ігумен Густинського монастиря Ісайя Копинський¹⁰. Пізніше саме він буде автором відомого послання колишньому вихованцеві). Письменник же особу вихователя не конкретизував, проте, вірогідно, саме Копинського він і мав на увазі (йдеться про залишки обрізаних аркушів із залишками тексту): “... В чималій, але низькій і темнуватій світлиці сидів за столом князь Єремія, а проти його на дубовому з спинкою стільці сидів старий префект колегії і вияснював йому догмати православної віри...”¹¹. На третьому аркуші рукопису, у викресленому фрагменті тексту, І.Нечуй-Левицький детально виписав, яким був Єремія на ті часи, що саме викладав йому префект, як він сприймав догмати православної віри; тобто погляд митця сконцентровано на розкритті глибинної суті природи юнака. За допомогою домислених епізодів, роздумів, діалогів письменник досягає достовірного показу характеру героя, одночасно відтворюючи й історично правдиву атмосферу тих часів.

Зокрема, автор не подає детальної, ретельно виписаної портретної характеристики юного Єремії. І.Нечуй-Левицький виділяє одну портретну деталь — очі, які

⁸ Лазаревский А. Лубенщина и князя Вишневецкие (1590–1648 гг.) — К., 1896. — С. 16.

⁹ Нечуй-Левицький І. Князь Єремія Вишневецький. Гетьман Іван Виговський: Історичні романи. — К., 1991. — С. 6.

¹⁰ Мельник Л. Князь Ярема Вишневецький // Київська старовина. — 1997. — № 2. — С. 105.

¹¹ Нечуй-Левицький І. Князь Єремія Вишневецький. — Рукопис. — Інститут рукописів НБУ ім. В.Вернадського НАН України. — Ф.І. — № 27834. — Арк. 3. (Далі в тексті у дужках зазначатиметься номер аркуша).

увиразнюють реакцію на події, бажання, почуття, фізичний і душевний стан княжича Вишневецького: "...Єремії було вже років з шістнадцять. Він був смуглявий на вид, чорнявий та кучерявий. Вид його був спокійний і навіть байдужий, але здорові й подовжасті, як у молдован, чорні очі були [нрзб.]. В очах його вряди-годи неначе блискали іскорки, котрі виявляли його гарячу палку вдачу..."[арк. 3]; "...старий чернець примітив, що ясні гострі Єреміїні очі ніби повились туманом. Він постерігав, що думки в хлопця витають не в світлиці, десь інде; десь понеслися в інший край і він починав знов промовляти свою лекцію з початку, щоб розбуркати дрімлючі думки в княжати..." [арк. 3]. Опис характеризується традиційною для стильової манери митця ескізністю, що виступає "ефектним засобом типізації" та відбиває "внутрішній процес психічного життя героя..."¹².

Для розкриття внутрішнього єства Єремії, його юнацького розуміння сенсу життя автор використовує і опис думок Вишневецького про минулу й майбутню славу роду Корибутів-Вишневецьких в ім'я України. Письменник надає можливість читачеві не "загубити" героя в безмежному історичному просторі, своєрідно використовуючи образ Єремії, обмежує історичний час. Але мрії про славу героя і захисника рідного народу виникають у княжича в досить нестандартній ситуації: не у військових походах, а під час лекцій старого ченця про Страшний суд. На думку митця, для Вишневецького релігійне питання набувало другорядного значення (цього погляду І.Нечуй-Левицький дотримуватиметься впродовж усього роману) порівняно з героїзмом і мужністю воїна-захисника рідної землі і власного народу: "...Старий чернець вже дійшов до кінця своїх викладів і оповідав княжати останню лекцію про страшний суд, про небесне царство, про добрих духів, про небесне воїнство, котроє день і ніч стоїть в небесному просторі безмежному кругом небесного престола і славить творця неперестаючими й вічними піснями, оповідав про вічні муки злих духів та лихих людей в пеклі, Єремія слухав уважливо... а його думки несамохіть літали не в тих небесних кругах, про котрі йому оповідав старий чернець. Він уявляв собі інший простір, широкий без міри, безмежний, але не на небі, а на землі: перед ним розстелялись широкі вольні степи, розстелялось широке Чорне море. Інше воїнство уявлялось йому, неначе він бачив його своїми очима. Перед ним, неначе майнула, як в тумані, здорова татарська орда, промайнула й зникла, неначе згряя птиць, а за нею слідком гнались на баских та прудких конях козаки запорожці. В одну мить і степи, й татари, й козаки зникли, неначе марево, і перед ним заграла хвилі Чорного моря, вкриті козацькими чайками. Він сам ніби отаманує над козаками, доганяє турецькі каторги, розбиває їх, і перед ним, наче в тумані, встає з моря пишний Цареград з високими баштами, з золотими верхами, а на одній башті високо, високо висить почеплений за ребро на залізному гаку його дід в первих, славний гетьман запорозький Дмитро Байда-Вишневецький. І молодому Єремії здалось, що він розбиває в одну мить турецьке військо, руйнує башту, визволяє Байду і вирізує в пень ворогів турків, переплутаних в його уяві з лихими дідьками..." [арк. 3].

Збуджений власними фантазіями-ретроспекціями, юнак занадто емоційно реагує на оповідання префекта про Страшний суд: "...От старий чернець почав оповідати Єремії про злих духів, про страшний суд, про пекло, про страшні муки сатани й Юди Іскаріота, котрі мучаться на самому споді в пеклі, про пекельні муки грішних душ в огні, в смоляному окропі в казанах. В Єремії очі заблищали. Туман зник з

¹² Мішук Р. До характеристики індивідуального стилю І.Нечуя-Левицького // Індивідуальні стилі українських письменників XIX – поч. XX ст. – К., 1987. – С. 162.

очей. Єремія наче прокинувся. Гострий погляд засвітився. Молодий хлопець вп'явся в ченця своїми очима, неначе п'явками..." [арк. 3]. "Страшна вразливість душі молодого княжати, страшне бажання помсти" [арк. 3] княжича підсвідомо натякають ченцеві (а водночас це усвідомлює і читач) на дуалізм перспективи індивідуального розвитку нащадка відомого православного роду: перша — в ім'я батьківщини, а друга — на її ганьбу, розор і загибель. "...Як зістанеться це княжа в благочестивій вірі, то стане завзятушим оборонцем України, а коли, борони Боже, піде слідком за княжатами Острозькими, Заславськими, Тишкевичами та іншими, коли часом стане Юдою Іскаріотом для рідного краю і перейде на польщи[ну] й католицтво, то певно накоїть багато лиха на Україні, — подумав старий префект, згортаючи здорову книжку в шкурятяних палятурках з срібними застібками" [арк. 3].

Викреслений аркуш з рукописного варіанта роману "Князь Єремія Вишневецький" — це не лише втрата наповненого письменницькою уявою епізоду з минулого країни або ж факту з біографії історичної особи. Домислений епізод навчання старим ченцем молодого князя містить у собі досить глибоке смислове навантаження. І.Нечуй-Левицький вибудовує зв'язки між минулим, сучасним і майбутнім. Тривимірність сконцентрована на постаті Єремії, який, позитивно оцінений письменником в епізоді прослуховування лекцій з православних догматів, ніби "повертає" своє існування в минуле, у часи життя славного предка Байди Вишневецького й уявляє себе його сучасником. Водночас славетне геройське минуле, честь і славу Вишневецьких Єремія ототожнює зі своїм часом, прагне відродження минулого в сучасному і в майбутньому. Але, створюючи роман на історичному матеріалі, письменник уже володіє інформацією про наслідки діяльності тієї чи тієї історичної постаті, вплив тих чи тих подій на хід історії. Для І.Нечуя-Левицького досить важливим є етап підготовки читача до перевтілень, які чекатимуть на Єремію в майбутньому. І це майбутнє пророкується письменником образами минулого, біблійною мораллю (Юда Іскаріот, сатана, Страшний суд). І.Нечуй-Левицький ніби пов'язує початок роману з його кінцем, "замикає" твір і пророкує фінал, тобто початок "Князя Єремії Вишневецького" у рукописному варіанті — це своєрідне пророцтво трагедії життя Єремії. Сам княжич вражений розповіддю ченця про діяння лихих людей, Юди Іскаріота, сатани. Засуджуючи Юду, вимагаючи найсуворіших покарань і найжорстокішої кари для нього, Єремія і не здогадувався, що йому суджено таку ж долю, що саме його будуть клясти люди такими ж словами й так само жадати його загибелі:

" — Отак їм і треба тим клятим грішникам! Отак і треба тому клятому сатані, щоб не вставав на Бога, на світлі небесні сили! — аж крикнув молодий хлопець і з тими словами схопився з місця.

— Сядь, князю, ти слухай спокійненько, бо я ще не виказав до кінця, — промовив старий чернець. Єремія сів, але сидів неспокійно: крутився та йорзав на стільці, повертав та хитав головою на всі боки. А його очі блищали, смугляві щоки зблідли, руки дрижали. Чернець знов почав оповідати про грішні душі, про муки людей та дідьків в пеклі, про пекельні муки Іуди Іскаріота. Хлопець не видержав: знов схопився і замахав руками.

— Мало їм тих мук! Ще треба більше огню! більше смоли тому сатані, тому христопродавцеві Іуді! — крикнув Єремія несамовито. Старого ченця здивувала страшна вразливість душі молодого княжати, страшне бажання помсти..." [арк. 3].

Залишки обрізків четвертого, п'ятого, шостого аркушів рукопису переконують, що дійовими особами твору були Раїна Вишневецька-Могилянка та її брат

митрополит Петро Могила. (У друкованому варіанті ці відомі колоритні постаті XVII століття як активні персонажі відсутні, вони виконують роль статистів доби).

“... Увійшов служник і попросив отця перфекта зайти в кімнату до княгині Вишневецької. Перфект перейшов через просторну [під] гострим зверху склепінням світлицю і вступив в невеличку кімнату.

Коло кахляної зеленої лежанки на широкому з високою точеною спинкою кріслі сиділа княгиня Раїна. Отець префект тричі перехрестився перед образами і низько поклонився княгині. Княжна нездужала... (далі обрізано. — *О.П.*)” [арк. 3 – 4].

Вірогідно, у знищеному тексті йшлося про зустріч Єремії з його дядьками Петром Могилою та Костянтином Вишневецьким, які разом з Раїною вирішували його подальшу долю. Реставрувати приблизний зміст вирізаного матеріалу можна, орієнтуючись на залишені обрізки:

“...Єремія вийшов надутий та насуплений, поклонився в пояс дядькові і, поцілувавши його в руку, став перед столом, спустивши руки, як студент перед професором.

— От ти, синку, вже скінчив науки... (обрізано. — *О.П.*) ...Маємо на думці вирядити...(обрізано. — *О.П.*)

... Князь Костянтин згодився одвезти Єремію. Раїна посилала з Єремією [на]глядача й [е]конома [нрзб.]цького, шляхтича Коноплінського, старого... (обрізано. — *О.П.*), ще двох молодих прислужників... (обрізано. — *О.П.*)” [арк. 5].

Змальовуючи образ Раїни Могилянки, І.Нечуй-Левицький не міг не “обіграти” й мотиви материнського благословіння і прокляття, про які згадував Ісайя Копинський у своєму посланні до Єремії Вишневецького.

“... Вона нічого не їла за обідом і не зводила очей з свого сина, неначе хотіла надивитись на його в останній раз. Усі мовчали і сиділи задумані, смуток неначе туманом повив світлицю... Петро Могила закусив і поклав срібну ложку на стіл. Їжа не йшла йому на думку...(обрізано. — *О.П.*)

... Мати цілувала його (Єремію — *О.П.*) в що[ки]...(далі обрізано. — *О.П.*)

— Прощай, сину! Прощай навіки! Я певно вже більше тебе не побачу на цім світі, — говорила княгиня, і в неї голос трусивсь, перетинався, в персах, в горлі стиснуло; вона насилу зводила дух...” [арк. 6].

На нижньому обрізку поля шостого аркуша (його друга сторінка) закреслено частину запису-вставки, яка мала бути вписана у вирізану частину тексту на першій сторінці. Її зміст — спогади Раїни про дитинство Єремії, розпач перед розставанням: “...в її думці промайнули дитячі роки, Єреміїні літа, рік за роком. Вона раділа, як він підростав, як почав ходити, говорити, який він був втішний, хоч і непокірливий! І княгиня почувала, що в неї неначе хтось одшматував половину серця на віки-вічні...”[арк. 6].

“Син підвів голову і глянув на матір. Його уста окривились од жалю за матір’ю, але гострі очі не пустили й сльозинки, тільки неначе трошки припали туманом.

— Перехрестись, сину, та прочитай молитву перед образами! — сказав Петро Могила. — Дай нам, сину, клятву перед Богом, що ти не оступишся од своєї віри, од своєї мови, од свого краю, од України, не станеш зрадником. (Обрізок поля першої сторінки шостого аркуша рукопису зберіг вставку до вирізаного тексту, яка характеризує ставлення княжича до Петра Могили: “...Вхопив би онтого старого дядька за барки та й випхнув з свого палацу на двір, — подумав Єремія і мигнув сердитими очима на дядька...” [арк. 6]).

Князь Єремія мовчав.

— Дай, сину, клятву перед своєю недужою матір’ю, що ти не станеш зрадником своєї віри й свого рідного краю!...(далі обрізано. — *О.П.*)” [арк. 6].

... Мати крізь сльози:
– Мені легше буде помирати, як я в цьому буду певна. Батьків проклін [с, д]ушить, материн проклін (дописано на полях. – *О.П.*) викорінює...[арк. 6].
Єремія скривився і мовчки дивився в вікно своїми хитрими (вирізано. – *О.П.*) очима, неначе не розумів ні слів, ні про[кльонів] (вирізано. – *О.П.*)... Його байдужий вид...(обрізано. – *О.П.*)
–... по що це ви усі мені...(обрізано. – *О.П.*). Яке вам діло...(обрізано. – *О.П.*)”[арк.6].

В епізоді розмови й прощання з молодим Вишневецьким вірогідно брали участь й інші персонажі. Так поведінку княжича коментує “другий чернець” (його слова зберіг нижній обрізок шостого аркуша):

“... – Яки камінь, – промовив другий чернець і зітхнув. – Шкода [кня]гині! Каже, не доведеться їй побачити свого сина Єремії на цім [сві]ті. Це певна річ. Ох, яка вона недужа! Слабість сточить її незабаром, як шашлі сточуть міцну деревину” [арк. 6].

І.Нечуй-Левицький весь час акцентує на темі вірності вітчизні, народові, релігії. Над цим розмірковує у вирізаних уривках тексту рукопису старий префект, говорять Петро Могила та мати Єремії. Хоча, наприклад, Л.Мельник трактує цей епізод інакше: “...Перед смертю хвора мати, знаючи характер сина, помічаючи в нього риси честолюбства, в присутності Ісайї Копинського зобов’язала Ярему твердо дотримуватись батьківської віри, не перейти у католицизм під страхом материнського прокляття...”¹³.

Зародки одступництва Єремії І.Нечуй-Левицький намагався простежити у стосунках між митрополитом Петром Могилою та його небожем. Залишки вище цитованого тексту переконують, що юний Вишневецький боявся дядька, не був прихильний до нього, можна навіть говорити про почуття ненависті. Але в Петра Могили небіж викликав зовсім інші емоції й почуття: як і Раїна Могилянка, він з великим сумом говорить про майбутнє навчання Єремії, задля якого княжич має залишити батьківську домівку.

Проте між рукописним і друкованим варіантами роману існує певна хронологічна розбіжність у висвітленні факту від’їзду молодого княжича на навчання. Якщо вищезгадані уривки з рукописного варіанта доводять, що Єремія виїжджав до колегії в супроводі дядька Костянтина з благословення матері й Петра Могили, то в остаточному варіанті роману І.Нечуй-Левицький занотував: “...Після смерті матері Раїни його взяв до себе його опікун, дядько, брат в других Єремїїного батька Михайла Вишневецького. Князь Костянтин вже давно перейшов на католицьку віру й спольщивсь... Як Єремія вже підріс, князь Костянтин звелів лаштуватись в дорогу і сам одвіз небожа в Львів, щоб дати його в єзуїтську колегію, маючи певну надію, що Єремія вийде з колегії од єзуїтів католиком...”¹⁴. Водночас у творі І.Нечуя-Левицького йдеться про живу Раїну, яку дорогою до Львова згадують Єремія (“...жаль йому було за матір’ю, але теперечки в дорозі ніхто не навчав його, ніхто не докучав йому...”)¹⁵ і старий дворецький князів Вишневецьких пан Коноплінський у розмові з княжичем по приїзді до Львова (“...Отоді був скрут в вишневецькому палаці!.. А тепер, як заслабла княгиня... Ет, минуло наше!”)¹⁶.

¹³ Мельник Л. Князь Ярема Вишневецький. – С.105.

¹⁴ Нечуй-Левицький І. Князь Єремія Вишневецький. Гетьман Іван Виговський: Історичні романи. – С. 6.

¹⁵ Там само. – С. 7.

¹⁶ Там само. – С. 8.

Зауважимо: існує зафіксоване підтвердження того, що на час від'їзду Єремії Вишневецького до колегії Раїна Могилянська була ще жива (князь “Костянтин завідував Лубенщиною разом з Раїною до повноліття Єремії”)¹⁷. Проте іншими науковими джерелами, довідниками фіксуються дати життя Раїни Могилянської, які не збігаються з хронописом О.Лазаревського, — це 1589–1619 рр., тобто за цими даними на момент смерті матері (рік 1619-й) Єремії було тільки 7 років (нар. 1612). А у викреслених уривках Вишневецького зображено шістнадцятирічним юнаком. Можна припуститися думки про свідомі часові зміщення і художньо виправданий анахронізм у романі, оскільки не виглядає правдоподібною клятва семирічної дитини у вірності релігії та вітчизні. Проте не забуваймо й того, що фактажну основу лінії приватного життя княжича сформовано на матеріалі, зібраному саме О.Лазаревським. Вірогідно, така неузгодженість інформації про життя Раїни Могилянської, а водночас і Єремії, пояснюється процесом ануляції текстуального матеріалу з рукописного варіанта й недоглядом письменника.

Подальші закреслення в рукописі стосуються часів перебування Єремії Вишневецького в єзуїтській колегії у Львові, куди його привіз дядько Костянтин. Остаточний варіант епізодів навчання Єремії містить значні елементи описовості та етнографізму. Тут відтворено найдрібніші деталі умеблювання кімнат колегії, одягу патерів і т.ін. Але сам процес “вербування” родовитого княжича викреслено (Зауважимо, що І.Нечуй-Левицький приділяв значну увагу елементові, деталі, оскільки саме вони допомагали якомога правдивіше реконструювати матеріальний світ українців і поляків першої половини XVII ст.). Так, поза друкованим текстом (закреслено на дев'ятому аркуші рукопису) залишився опис реакції ректора колегії на появу князя Костянтина та княжича Єремії: “... В його майнули думки, яке то велике придбання в прийдешнім часі для Польщі й католицтва прийшло до його в колегію й сиділо оддалік од стола коло здорової шафи. Патер почував в душі таку тривожну радість, неначе рибалка, що наглядів наперед свого волока незвичайно здорову рибу. Хоч риба ще була невпіймана, плавала на вольній волі, але рибалка постерігав, що його волок не помине такої ціновитої здобичі, що риба dokonешне заплутається в волоку і дасть незвичайно добрий прибуток.

Пате[р] ще раз окинув очима Єремію, неначе хотів на видові прочитати, що написано в його душі, в його серці і стрінув гордий, навіть ніби сердитий погляд великих подовжастих чорних очей і насуплений [нерзб.сл.] княжати. В патера аж слини в роті потекли, неначе перед ним на столі хтось поставив дуже смачну страву та ще й приправлену перцем та усякими пахучими наркотичними індійськими присмаками” [арк. 9].

Не увійшли до друкованого тексту й уривки з розмови патера, Єремії та князя Костянтина щодо місця проживання Єремії:

“ — Чи думаєте, ясновельможний князю, помістити княжича в наш пансіон чи поставити його на приватному житлі?...” (подальший текст друкованого варіанта й рукописного майже збігається: йдеться про умови життя і навчання в колегії, наприклад, про прогулянки — про прогулянки утрюх, а не удвох, про необхідність коритися менторам тощо).

“...Князь Костянтин обернувся до Єремії і спитав, як йому буде уподобніше: чи може він жити в конвекті в одному покоєві та ще й втрюх?

— Не хочу, з їми не можу! — обізвався молодий Єремія сміливо.

¹⁷ Лазаревский А. Лубенщина и князя Вишневецкие (1590 – 1648 гг.). – С. 14.

— Княгиня Раїна бажала, щоб молодий князь жив в приватному житлі і в такій обстановці, яка подобає наслідникові багатих маєтностей князів Вишневецьких. А за плату ми не встанемо: заплатимо вам за науку щедрою рукою, — сказав опікун Єремії.

— Воля ваша, князю, і воля княгині: а я все-таки тієї думки, щоб молодий княжевич жив у нас в колегії: і на лекції ходити недалечко, і в нас усяка догода молодим студентам і догляд добрий, харч добрий, — тихо говорив патер, поглядаючи скоса на Єремію”[арк. 9].

Далі, в остаточному варіанті, І.Нечуй-Левицький залишив текст, в якому він переповів зміст думок ректора колегії, і це повністю розкрило суть такої непомірної зацікавленості ректора в долі молодого Вишневецького; паралельно подається і перша його характеристика, враження, яке він справляв на інших: “Патер примітив, що за кожним його словом в Єремії насуплюються густі брови, а очі стають сердиті та розгорюються як у вовчєняти, і він замовк.

“Насуплене та яєсь вовкувате і ніби звіркувате княжа привіз до нас оцей князь, але ж безлічі маєтності князів Вишневецьких... Це княжа — не дуже похиле дерево... але ж сила грошей... Ой, коли б залучити оце звіря до свого табору, щоб воно часом потім не наробило нам клопоту. Борони Боже, як воно часом піде слідком за Криштофом Косинським та Наливайком!”

Патер своїм досвідним оком прочитав в очах і на виду княжати запеклість та завзяття, й сумні думи виникли і заворушилися в його старечій голові”¹⁸.

У друкованому варіанті І.Нечуй-Левицький змалював внутрішній спротив Єремії та здивування князя Костянтина з надмірної уваги єзуїтів та їхніх “щиросердних” молитов за нащадка Корибутів-Вишневецьких, які буквально “виповзали” з різних куточків світлиці ректора. Натомість у десятому аркуші рукопису письменник показав подвійне сприйняття Єремією такої ситуації (на жаль, автор викреслив цей матеріал): “Патери поздоровляли князя Костянтина і кинулись цілувати княжевича. Єремія насилу видержав ті облєсливі щільні та міцні поцілунки. Він ненавидів хвалу й облєсливість гірше, ніж докори. Але він почував в серці і добре тямив, що уся та недовга церемонія, справлена ректором і патерами, справлялась для його одного, за його високе князівське становище, за його давній славний рід, за його багатство та безлічну силу маєтностей. Підлєсливі патери натякнули йому на це дуже виразно, і молода горда душа Єремїїна втямила цю вважливість, цей підлєсливий вчинок...” [арк. 10].

На десятому-одинадцятому аркушах рукописного варіанта (у викресленому уривку) письменник знову говорить про материнське прокляття. Нагадує про це Єремії князь Костянтин: “Пам’ятай же, небоже, слова своєї матері княгині, — говорив князь Костянтин на прощанні, од’їжджаючи з Львова, — патери-єзуїти люде вчені і ввічливі, вони коло тебе тупцятимуть, [панякатимуться], направлятимуть тебе на католицьку віру. Як направили вже багато наших дідичів. Стережися їх, небоже! Держися свого міцно, як тебе заклїнала твоя мати княгиня, бо материна молитва і з дна морського вирятує, а проклїн материн, як той камінь, потягне на самісіньке морське дно...”[арк. 10—11].

З перекреслєних аркушів можемо також дізнатися, що “до дітей багатих панів та князів єзуїти приставляли за менторів молодих зручних та розумних єзуїтів. Ці ментори були повинні давати такий напрямок думкам і вчинкам молодих студентів, щоб вони потім самохіть попереходили на католицьку віру і польську національність: вони раз-у-раз хвалили все католицьке й польське і ганили все українське; піднімали

¹⁸ *Нечуй-Левицький І. Князь Єремїя Вишневецький. Гетьман Іван Виговський: Історичні романи. — С. 14.*

на осмішки та глум і віру, і мову, і народ, і козаччину. Своїм забагам вони надавали признаку просвітності. Усе це освіжували вони європейським блиском розкіш[і] обстав[и] та життєвими вигодами. А тим часом єзуїти осміювали патріархальність та давню простоту в житті українсько-руських князів та панів і одвертали молодих магнатів од усього свого й рідного. До княжати Єремії єзуїти приставили за ментора й напутника молодого патера Станіслава. Він був родом з багатого шляхетсько-польського роду, побував за границею, вчився в Римі і годився за ментора й напутника для синів значних фамілій” [арк. 11]. На зворотному боці одинадцятого аркуша закреслено й таку характеристику Станіслава: “...був зручний, веселий, облесливий та хитрий, вмів гарно говорити, вмів зацікавити молодих панків, підійти під їх норо[ви]. Під їх вподобу, вмів вийти в їх душу, а потім господарювати там по своїй вподобі і хилити молоді душі, як молоденьке дерево, куди йому було треба по своїй волі...”[арк. 11].

Більшість відомих нам джерел обмежуються лише фактом констатації перебування Єремії на навчанні у Львові. Наприклад, М.Костомаров писав про цей період в житті Єремії Вишневецького так: “...Молодий Ієремія був спочатку також православним, але дядько віддав його на виховання у львівську єзуїтську академію. Монахи скористались юним віком магната, прищепили йому прихильність до католицизму, а православ'я виставляли з дурного боку. Ієремія змінив релігію і зробився ревнителем римського католицизму...”¹⁹. Тут – інформацію подано стисло, лаконічно, з висновками. Але І.Нечуя-Левицького не задовольняє просто констатація факту, лише його згадка (мається на увазі рукописний варіант): митця цікавить саме життя Єремії, життя його сучасників; письменник прагне простежити, що відбувалось за фактом історії, за незначними, здавалось б, повідомленнями з історичних праць. Проте, хоч як прикро це констатувати, І.Нечуй-Левицький закреслив у рукописі всю жваву і природну картину опису життя Львова, студентів колегії. Наприклад, у закресленнях на одинадцятому аркуші читаємо: “Вакації скінчились. В єзуїтській колегії брама стояла не зачинена сливе цілий день. Багаті польські й українські пани сновигали з винами через браму, неначе через вічко вулика. Наїзд панів в Львові був великий. По улицах заворушилися стародавні високі та важкі екіпажі з панями та паничами. З синами прибуло й багато паній, котрі попривозили своїх дочок, щоб показати їх молодим студентам з значних багатих родів. По улицах, по крамницях заворушилися колоритні панські кунтуші, заманячили гарненькі паннички, заблищали ясні веселі очки. Жидки завештались і зашмигали по крамницях, неначе хорти на влогах. Місто [нрзб.сл.], оживилось, повеселішало, неначе в йому розпочався ярмарок. По вулицях літали верхові на баских конях, розкішно прибраних в вишивані золотом та шовком сідла та попони. Польські й українські магнати та пани стрічались на вулицях, чоломкались, розмовляли, запрошували знайомих до себе в гості, давали бенкети на заїздах, пили цілі дні й ночі, споминаючи битву з турками під Хотиним, згадуючи про славні події панів та гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного” [арк. 11].

Саме у викресленому варіанті першого розділу йдеться про знайомство Єремії Вишневецького з його запеклим супротивником князем Домініком Заславським, який разом з Єремією претендував на руку княгині Гризельди Замойської (за друкованим варіантом твору момент сумісного навчання Вишневецького і Замойського згадується князем Домініком під час зустрічі з Єремією на шлюбній

¹⁹ Костомаров Н. Исторические монографии и исследования: Богдан Хмельницкий. – СПб.; Москва, 1883. – Т.1. – С. 327.

церемонії короля Владислава): “Князі Збаражський, Заславський, обидва з роду князів Острозьких, обидва вже ополячені католики, попривозили своїх синів. Заславський поставив свого сина Домініка на квартирі недалеко од того дома, де стояв на квартирі молодий Єремія Вишневецький. Старий Заславський закликав до себе на бенкет давніх знайомих, а щоб запобігти ласки в єзуїтів, запросив до себе на бенкет і патерів-професорів.

Ввечері на той бенкет прибув і молодий патер Станіслав, як ментор і доглядач Домініка Заславського: він привів з собою і Єремію Вишневецького, щоб звести докупи й познайомити його з молодим Домініком Заславським.

Старі патери пили й бенкетували в одній світлиці з старим Заславським та з старими батьками. Патер Станіслав з молодими княжевичами-студентами [арк.11] в другій невеличкій кімнатці. В його була думка навиглядіти молодого Вишневецького, кмітити за ним і довідатись, яка в його душа, які в його норови, до чого він має принадну, до чого він прихильний. І що він найбільше любе, щоб потім накинути гнuzдечку на його слабке й боляче місце, непримітно для його самого, потім затягти його доброхіть до свого табору.

Старі пили й голосно гомоніли в здоровій світлиці. В кімнатці йшла тиха несмілива розмова між молодими студентами-товаришами. Усі вони були сини значних польських та українських панів, усі вони не дуже боялись своїх вчителів, бо ставили себе без міри вище за їх через своє високе суспільне становище, але присутність патера, хоч і молодого, трохи здержувала їх сміливість і палкі норови, звичайні в ті давні героїчні часи.

Усі вони сиділи за довгим столом, на котрому стояли пляшки з вином та усякі потрави. Патер Станіслав надавав молодим студентам сміливості і навіть силкувався брататись та єднатись з ними. Але спочатку молоді паничі поводились з ним дуже обережно: вони, як школярі, не дуже йняли віри своєму менторові, бо добре знали, що він, хоч ніби й то бавиться з ними, але [нрзб.сл.] й наглядає за ними.

Але вже пізніше [нрзб.сл.] в кінці бенкета чарка пішла кругом [стола] частіше. Студенти вже частіше випивали по чарці. Розмова стала сміливіша й щиріша...

Єремія Вишневецький сидів і мовчав. Незнайомі люде, незнайомі патери не поохочували його до розмови. Патер Станіслав примітив же і показав Єремії чарку венгерського.

— Випий, княжичу, чарку. Чогось ти сидиш ніби сумний. Надісь наш край, наші люде не припали тобі до вподоби. Вино веселить серце в людини. Випий чарку — і будеш веселіший і швидше зійдеши з своїми колегами, — говорив молодий патер. — Не забувай приказки, що: “in vino veritas”, себто щирість.

— Я не люблю пити ні горілки, ні вина, і ніколи не пив, — неохоче обізвався Єремія українською мовою, котра якось зарізнила серед польської розмови, неначе він заспівав не в тон.

Усі студенти засміялись. Патер спустив очі додолу, одначе зараз додав:

— Нічого же, нічого, княжевичу! Незабаром ти будеш добре говорити польською мовою, як вивчишся та до нас призвичаєшся, бо в нас ваша мова вважається, як хлопська. Церковна ваша мова ще молода і нездатна для наук. Науки можуть йти тільки на мові латинській і польській, а та мова, котрою ти балакав дома, то мова сільська, хлопська. Пани та ще й князі повинні говорити або латинською, або польською мовою. Покинь ту мову, княжевичу! А все-таки випий трохи не багато до колег чарку венгерського, бо так подобає: того потребує звичайність.

Єремія випив півчарки вина і поставив чарку на стіл. Колеги осміхнулись.

“— Не любе пити. Почну я розмову про дівчат²⁰. Чи не заблищать оті гарні очі?” — подумав патер.

І патер довгенько ще тяг розмову про львівських красунь, відомих на все місто. Студенти підхопили ту розмову і аж смакували, пригадуючи чорні та карі очі та чорні брови тих красунь. Єремія сидів і очима не мигнув. На його виду виявлялась повна байдужість до тих очей та чорних брів і до янголів, і до херувимів з блакитними очима і до волошок з чорними очима.

“— Ні до чарок, ні до дівок не прилюбний цей княжевич... Цим його не спокусити, — подумав патер: але щось він-таки та любе! Чи не козацьку часом шаблю, як любив його дід козацький Ярема (помилка І.Нечуя-Левицького, письменник мав на увазі Дмитра Вишневецького. — *О.П.*) Байда?” — подумав патер.

Тим часом через одчинені двері з другої кімнати долітала голосна розмова старих. Випивши всмак, старі згадували про битву з турками під Хотинном, пригадували спотички з турками, усякі військові пригоди й події, геройські [нрзб.сл.], завзятих борців. Молодий княжевич насторочив вуха, вже й не слухав, про що говорили його товариші і ловив кожне слово про славні битви. Очі одразу заблищали, щоки почервоніли, ніздрі заворушились, брови насупились, неначе геній війни черкнувся крилом об Єремію, неначе він був вже наготові кинутись в битву на ворога. Патер не зводив очей з молодого княжевича і все кліпав та глядів, яку зміну вчинили на його виду оповідання про славу битву.

“Його боги — Марс та Беллона: він любе тільки войну та битви”, — подумав патер Станіслав і почав розмову про славний рід князів Вишневецьких, про давніх Єремїїних предків, литовських та чернігівських князів.

Єремія слухав це дуже уважливо і додав гордовито:

— Мої предки носили князівські корони і вславились геройськими вчинками.

“Гордовитий, як [нрзб.]атина, треба грати цьому княжаті на цю дудку. І він буде танцювати під неї з поленою і опиниться в наших руках”, — подумав патер Станіслав.

Вернувшись до колегії, молодий патер чираз пішов до ректора і здав обліч про свої навігляди над княжевичем. В єзуїтській записі ректор зараз записав:

²⁰ На тринадцятому аркуші рукопису викреслений великий масив тексту (на полях І.Нечуя-Левицький зазначив, що він мав бути перенесений на десятий та дванадцятий аркуші): основна увага приділяється опису молоденьких дівчат і розповідям про них. Йдеться, зокрема, про панянок-підлітків Гризельду і Варвару Замойських.

“Другого дня [трохи] не вдосвіта молодий князь Заславський прибіг до Єремїї і почав його будити.

— Вставай-бо, князю! Побіжимо до костьола та подивимось на паннів Замойських. Мабуть, гарні, коли й ласий патер Станіслав губи облизував.

— Одчепись од моєї душі. Я хочу спати. На дідька мені здалась та Гризельда та Варвара. Йди собі та й дивись на їх про мене хоч і цілий день, — сказав Єремія і вкрився укриталом з головою.

— Та вставай-бо! Невже ти не цікавий подивитись на тих красунь? — говорив Заславський і торкнув Єремію за плечі з усієї сили.

— Я не дівчачур. Дай мені спокій! Одчепись! — крикнув Єремія і махнув рукою так, що вперіщив Заславського по спині.

— Ти, як я бачу, і справді не дівчачур. Коли не хочеш, то я побіжу сам...” [арк.13].

Домініку Заславському сподобалася старша дочка канцлера Замойського, Гризельда: “В костюл вступила пані Замойська. Побіч неї йшли її дочечки. Гризельда та Варвара, обидві русяві аж біляві, обидві свіжі, як ягоди. Заславський витріщив на їх очі і довго роздивлявся та міркував, котра з їх краща. Замойська довела дочок до самих штахетів пред престолом і впала навколішки. Гризельда і Варвара і собі стали навколішки. Обидві невеличкі панни, русяві та кучеряві і справді кинулись на херувимів. Старша панна більше припала йому до вподоби, ніж менша.

Треба мати на увазі цю Гризельду. З неї виїде здорова, гарна й поставна панна. Може я її колись і посватаю. От і добре, що Єремія не прийшов подивитись на неї, а то ще й він закохався б в Гризельду та ще й одбив би її од мене. Треба буде зайти до старої Замойської в гості, але про це я тепер Єремїї нічого не скажу...” [арк. 13].

“Княжевич Єремія Вишневецький гордий, як сатана, і честолюбний; неприхильний ні до Бахуса, ні до Венери і його кохані — Марс та Беллона”.

І таки слава про Єремію Вишневецького зміцнилась і затвердилась між патерами та панами на довгі часи” [арк. 12]. (Подібну характеристику наводить і М.Костомаров, водночас зауважуючи, що так “говорять поляки”: “...замолоду не знав ні Бахуса, ні Венери; честолюбний, гордий...”)²¹.

У викресленому матеріалі І.Нечуй-Левицький намагався показати, що спроби єзуїтів прихилити на свій бік князя Вишневецького були складними і тривалими. Католики “не спускали з очей Єремії і всі його хитрощі обернули на його, напрямуючи свою увагу на слабкі почувливі струни його вдачі, його серця. В своїх релігійних процесіях вони виставляли його на показне місце і тим давали йому знати, що так і подібне нащадкові роду князів Вишневецьких. Ніколи й словом добре й прихильно не згадуючи про православну віру й українську народність, вони ставили високо католицтво, вихваляли без міри польську мову, високо підіймали їх перед своїми учениками з України, щоб вони увіروвали в безмірну вистість польської віри й мови і занедбали все своє рідне. А тим часом ментори все нашіптували молодому княжичеві, підбирались під його гордовитість та честолюбність, і, закинувши на його гнuzдечку, вели за повід до свого табору так обережно, потихеньку та помаленьку, що молодий хлопець і сам не зчувся й не спам’ятався, як опинився в єзуїтів на припоні...” [арк. 12]. Молодий “ласкавий патер Станіслав все ніби ненароком напрямлював думи княжевича, загрівуючи його природжені принадки. Ректор часто навчав Єремію:

— Ти, княжевичу, славного роду князів литовських. Тобі місце при дворі найсильнішого нашого короля. Там твоя [нрзб.сл.] й твоя слава. Тобі припада на твоєму віку велика честь і слава, і шаноба, і, може, славні історичні вчинки. Тільки шкода, що ти не католицької віри й держися своєї мужицької мови...твоє місце між магнатами й князями [арк. 12], в Варшаві. Твоїм маєтностям нема й ліку, нема й міри; твої землі й ліси безмежні й незлічені. Твої предки носили князівські корони. Ти Богом призначений на щось високе, славне, і, може, й тобі випаде корона, як вибудеш слави й честі в Польщі. Тільки недобре, що ти іншої віри, іншої мови... Щоб досягти до цього [нрзб.сл.], треба стати католиком і поляком... Ох, шкода, шкода!.. при твоєму розумі, при твоїх здатностях, при твоїх талантах...”[арк. 13].

На сторінках рукописного варіанта першого розділу роману “Князь Єремія Вишневецький” І.Нечуй-Левицький намагався розкрити механізм переродження людини з одного ментального стану в інший. Домислені епізоди навчання Єремії в колегії, його спілкування з учнями, менторами переконує, що митець відтворював процес перекодування князя Вишневецького не як миттєве і швидкоплинне явище, а, навпаки, давав можливість зрозуміти, яким стійким і відданим батьківщині й народові він був. А корені зради письменник вбачав не у жадобі золота, слави, влади (вона прийшла значно пізніше), а в молодості, юнацькому максималізмові, недосвідченості князя. І якщо були б поруч з Єремією інші люди, то й результати виховання були б інші.

Така тенденція у показі князя Єремії Вишневецького, запропонована І.Нечуєм-Левицьким, перегукується з думкою П.Куліша, яку заперечував О.Лазаревський: “...П.Куліш, у своїй книзі “Отпадение Малороссии от Польши”, звинувачує Петра Могила, що він, як близький родич Ієремії “нічого не зробив, аби утримати його в православ’ї” ...Та навряд чи в той час була сила, котра змогла б зупинити

²¹ Костомаров Н. Исторические монографии и исследования: Богдан Хмельницкий. – С. 327.

поголовне віроодступництво тодішніх південноруських магнатів, оскільки лише католицтво дозволяло цим магнатам залишатися і підноситися в магнатстві...”²² Проте, на наш погляд, мали рацію водночас і І.Нечуй-Левицький, і П.Куліш, і О.Лазаревський: доля Єремії не була винятковим явищем в українському суспільстві XVII століття. Пропонуючи читачеві художню версію перебування князя Вишневецького на навчанні у Львові, письменник надихав життям факти, намагався пояснити, що саме підштовхнуло нащадка славного роду України (якщо мислити ширше – численної кількості синів України) до вибору життєвого шляху, орієнтованого на Польщу і католицтво, що саме сприяло зростанню його зневаги до України та православної віри. Але шкода, що майже увесь художній матеріал, який стосувався відображення цих подій і процесів, був або знищений (тобто вирізаний), або залишився поза текстом остаточного варіанту першого розділу (закреслений). До того ж вилучення з тексту “Єремії Вишневецького” значної кількості епізодів позначилося на художньому рівні твору, унеможливило простеження процесу формування особистості молодого княжича Єремії (рух і розвиток цього процесу – ключ до розкриття рис характеру, вчинків і поведінки князя Вишневецького, його соціального, політичного й морального кредо в дорослому повноцінному житті). Проаналізовані закреслені автором уривки з рукописного варіанту роману “Князь Єремія Вишневецький” переконливо доводять, що не завжди компетентність учених-істориків спроможна дати належну оцінку й пораду письменникові з приводу написання художнього твору на історичну тему, а митцеві не завжди вистачає сили й духу відстояти власне бачення конкретної історичної епохи або ж реальної історичної постаті.

м. Запоріжжя

²² Лазаревский А. Лубенщина и князя Вишневецкие (1590 – 1648 гг.). – С. 17.

Олександр Брайко

ДИСКУРС ЕСТЕТИЧНОГО СВІТОБАЧЕННЯ У ПРОЗІ ЄВГЕНА ГРЕБІНКИ ТА ПРОБЛЕМИ СИМВОЛІЧНОЇ АВТОБІОГРАФІЇ

У прозовому доробку Є.Гребінки тема естетичної ангажованості персонажа, функціонування мистецтва й долі митця в сучасному світі посідає вагоме місце. В повістях “Записки студента”, “Игрок” і “Пиита” докладно простежується психологічна еволюція естетичної домінанти індивідуальної свідомості, моделюється взаємодія первинної ідеальної, сакралізованої настанови на духовну самопошвану з суворо раціоналізованими, позбавленими калокагатійного пафосу й ідеальних спонук соціальними структурами та механізмами, дискурсом традиційно усталених соціальних ролей. Авторський інтерес до пасіонарних прагнень героя, занурених в ідеалізований та ілюзорний світ естетичних феноменів, може розглядатися як засіб конструювання антропологічного міфу. У цьому міфологізованому наративі сублімовано особистий досвід письменника, який успішно поєднав у собі “публічну” (громадську) людину, чиновника, з одного боку, й активного літератора, не позбавленого честолюбних прагнень, з другого,

Слово і Час. 2004. №10